

Н.С. Битко, к.ф.н.

АВТОХТОННІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК СПОСІБ АДАПТАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ТА ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Еволюція англійської мови, по суті, може розглядатися як процес активізації механізмів пристосування до середовища, тобто як процес адаптації, що має свої піки та спади.

Одним зі шляхів адаптації англійської мови під тиском нових або змінюваних функціональних вимог є використання запозиченого матеріалу. Лексична система англійської мови в процесі історичного розвитку увібрала в себе запозичення з 76 мов, забезпечивши пильну увагу лінгвістів до цього мовного явища та формування теорії запозичення. Як складний за своєю природою феномен, запозичення в англійську та інші мови також є предметом міждисциплінарних досліджень.

Розуміння комплексного характеру запозичення зумовило його дослідження в рамках теорії мовних контактів [7;8], мовної варіативності [13;16], етнолінгвістики [2;31], а також соціолінгвістики [17], де основний акцент зроблено на встановленні причин та умов, джерел, шляхів, способів і часових параметрів запозичень. У власне лінгвістичних дослідженнях [1;9;24-26] вивчаються фонетичні, граматичні, структурно-семантичні складники запозичених елементів. Значну увагу приділено також взаємодії запозичених елементів із системою мови-реципієнта й асиміляційними процесами (графічним, фонетичним, граматичним, семантичним).

Таке різноманіття підходів і методів закономірно зумовило різну інтерпретацію як самого явища запозичення, так і власне терміна, у дефініціях якого акцент зроблено або на процесі проникнення нового елемента до іншого мовного середовища, або на результаті цього процесу [див. роботи 1;9;12;25;26;34].

Значне місце в дослідженнях запозиченої лексики посідає вивчення автохтонних елементів, що проникають у сучасну англійську мову, забезпечуючи її своєрідність. Вони неодноразово привертали увагу дослідників [6;14;19;20;27], але не як самостійний об'єкт, а в контексті генезису та особливостей функціонування самих варіантів.

Існуючі підходи до вивчення запозичень, зведені в єдину методику аналізу та апробовані на матеріалі автохтонних запозичень у варіанти англійської мови, створюють цілісну картину процесу та результату запозичення [5], але не розкривають внутрішніх механізмів

появи запозиченого елемента в новому для нього мовному середовищі та подальше вибіркоче збереження запозиченої лексики в наявній системі мови-реципієнту.

Можливо, для розуміння внутрішньомовних процесів, що забезпечують запозичення конкретних елементів з мови-донора, необхідно розглядати не тільки власне запозичені лексеми, але і їх глибинний зв'язок з іншими одиницями як мови-донора, так і мови-реципієнта, а також залучати нові методи лінгвістичної науки для розширення існуючої методики вивчення аналізу запозичень.

Так, у зв'язку з розробкою лінгвокогнітивних методів дослідження відкрилися перспективи виявлення способів взаємодії пізнавальних і лінгвальних процесів під час адаптації мови до нових умов існування для проникнення в більш глибинні когнітивні процеси, що дають можливість осягнути основи сприймання етносом нової та/чи змінюваної реальності, дослідити модифікації в концептуальній системі мови-реципієнта та їх відображення в мові.

У цій статті викладено результати дослідження запозиченої лексики з мов корінного населення Канади з використанням досягнень когнітивної лінгвістики, що дозволить спостерігати процес пристосування англійської мови до нових умов існування, що порушили рівновагу мовної та концептуальної системи, іншими словами, поглянути на запозичення як на один зі способів мовної адаптації.

Запозичення як спосіб адаптації постає як логічна послідовність когнітивних і мовних процедур, що спричиняють інкорпорування до концептуальної та мовної систем інтродукованого етносу (англомовного соціуму) результатів апперцепції нових денотатів. Отже, запозичення починається вже під час сприйняття, обумовленого як особливостями реальності, що сприймається, так і властивостями власне сприйняття – загальнолюдськими та етнічно своєрідними, набуває розвитку в процесі концептуалізації та вербалізації і „реорганізації” концептуальної та мовної систем, які інкорпорують нові сутності в існуючі структури.

Виходячи з розуміння запозичення як одного зі способів адаптації, розглядаємо його в цьому дослідженні за такою схемою: на основі положень сучасної теорії сприйняття, сформованої у психології та психолінгвістиці, насамперед положення про домінантну роль попереднього досвіду суб'єктів пізнавальної діяльності [див. роботи 3;10;11;15;21;23;30], виявляються аспекти альтернативної дійсності, релевантні для її освоєння інтродукованим етносом.

Спираючись на досягнення лінгвістики, перш за все когнітивної, реконструюється та моделюється хід початкової концептуалізації

результатів пізнавальної діяльності, що призвела до залучення запозичень з автохтонних мов для номінації денотатів, які пізнавалися.

Методом фреймового аналізу відкриваються механізми „поєднання” результатів концептуалізації з автохтонним лексичним матеріалом.

З урахуванням сформульованого вище розуміння процесу адаптації інтродукованого етносу до умов альтернативної реальності на першому етапі відновлення її ходу проводилося шляхом реконструкції концептуальних полів. Моделі концептуальних полів, які гіпотетично могли активізуватися при апперцепції тієї частини реальності, що стала об’єктом номінації автохтонними запозиченнями в канадському варіанті англійської мови (відібраними методом суцільної вибірки зі словників канадського варіанта англійської мови [18;22;32;33]), створювалися за результатами аналізу семантики 1323 лексем, що були частиною лексичної системи англійської мови [28;29;35;36] на час її трансплантації на нові території та співвідносилися з відповідними сегментами сприйнятої дійсності.

Як результат було змодельовано 69 концептуальних полів [докладніше див. 4], що відповідають фізико-географічній реальності, кліматичним явищам, флорі та фауні, етнографічним особливостям автохтонного населення, його матеріальній та духовній культурі, мовам.

Відносно цілісна картина, яка сформувалася при „зіткненні” з альтернативною реальністю й була репрезентована активованими концептуальними полями, на наступному етапі апперцепції структурується на ядерні та периферійні елементи.

Реконструкція структури концептуальних полів здійснюється методом семного аналізу лексем, що існували в системі англійської мови на початок освоєння альтернативної реальності в Канаді і співвідносні з відповідними полями. За результатами цього аналізу відтворювалася структура кожного активованого концептуального поля, у центрі якого розташовано концептуальні елементи, семантично представлені у більшості лексем.

Прикладом аналізу запозиченої лексики з використанням наведеної вище когнітивної методики слугуватимуть автохтонні одиниці, що номінують в англійській мові концептуальне поле «DEITY».

Активізоване внаслідок сприйняття реальності Канади концептуальне поле «DEITY» було відтворене шляхом семного аналізу 33 лексем, що існували в лексичній системі англійської мови на момент початку освоєння північноамериканської реальності (XVI – XVIII ст.) і належали як до християнської, так і до язичницької

традиції. Найменування язичницьких богів було також проаналізовано з метою виявлення понятійних елементів, які збереглися в глибинному шарі свідомості етносу і колись асоціювалися з божественною силою.

Так, унаслідок аналізу таких лексем, як *almighty, celestial, creator, Deity, demigod, demiurge, demon, devil, divinity, father, genius, God, goddess, godhead, holy, immortal, Lord, maker, numen, omnipotent, Paraclete, power, Spirit, providence, sanctity, supernatural being, supreme being*, а також численних імен богів кельтського, германського (скандинавського), романського, давньогрецького та єгипетського пантеонів (наприклад, Taranis, Odin, Freya, Faunus, Apollo) було виявлено 13 активізованих конститuentів: 'being/spirit', 'appearance', 'function/responsibility', 'good/evil', 'hierarchy', 'male/female', 'omnipotence', 'people/territory', 'place of living', 'relation/ship', 'supernatural', 'quality', 'worshipped'.

Відповідно до частотності представленості сем (конститuentів) у семантиці лексем можна змоделювати структуру цього концептуального поля. Так, ядро концептуального поля формують понятійні елементи, співвідносні з семами 'being/spirit', 'supernatural', 'omnipotence', 'function/responsibility', представленими як у християнській, так і в язичницькій традиції, що становить 30,8% концептуального простору. Близню периферію утворюють елементи, що співвідносяться з семами 'quality', 'good/evil', 'worshipped', 'hierarchy', 'male/female', представленими в обох традиціях, – 38,4% концептуального поля. Крайню периферію формують понятійні елементи, співвідносні з семами 'place of living', 'relation/ship', 'appearance', 'people/territory', які представлені лише в значеннях божеств язичницького пантеону, що становить 30,8% концептуального простору.

На наступному етапі на основі аналізу словникових дефініцій автохтонних запозичень у тлумачних словниках англійської мови [28; 35; 36] структурні компоненти активізованого концептуального поля співвідносились з конкретними автохтонними одиницями.

Далі виявлявся семантичний зв'язок між автохтонними одиницями і конститuentами концептуального поля, який був трансформований у фрейм.

Результати аналізу показали, що автохтонні запозичення співвідносяться з уже наявними в концептуальній системі соціуму, що запозичує, елементами, отже, по суті, наявне не формування нового концепту, а модифікація вже існуючого.

Відбувається процес поєднання концептуальних елементів з автохтонними запозиченнями за трьома сценаріями.

Перший сценарій полягає в тому, що автохтонним лексичним матеріалом вербалізуються ядерні елементи активованого концептуального поля.

За другим сценарієм вербалізуються, окрім ядерних, окремі елементи периферії. Цей сценарій задіяний у тих випадках, коли об'єкт/явище альтернативної реальності, що сприймається, має комплексний характер або менший ступінь аналогії порівняно з подібними об'єктами рідного світу інтродукованого етносу.

За третім сценарієм вербалізуються ядерні елементи, периферійні елементи і „латентні” для даного концептуального поля елементи, що належать до суміжних концептуальних полів. Третій тип має місце в тих випадках, коли необхідно номінувати сприйнятий феномен альтернативної реальності, який має настільки комплексний і складний характер, що ядерних і периферійних елементів відповідних концептуальних полів може виявитися недостатньо для охоплення всіх його особливостей. У такому випадку в усій системі інтродукованого етносу ведеться пошук елементів, у тому числі й латентних, які дають змогу „освоїти” об'єкт сприйняття.

За першим сценарієм вербалізовано 23% концептів, за другим – 60%, за третім – 17% концептів. У дослідженому матеріалі переважає другий сценарій.

Так, процес вербалізації конститuentів концептуального поля «DEITY» відбувався за трьома типами сценаріїв.

Необхідно відзначити, що латентні елементи, що беруть участь у вербалізації, можуть поєднуватися з іншими елементами концептуального поля й обумовлюватися ними ('worshipped' → 'tribe'/people'territory'; 'responsibility/function' → 'nature' → 'cold', 'weather', 'animals'). Вони також можуть бути представлені концептуальними елементами, що належать в активізованому полі до язичницького пантеону, й корелювати з ними ('place of living', 'relationship', 'form' ↔ 'appearance') або належати до суміжних концептуальних сфер ('cannibal').

Підкреслимо, що задіяними у вербалізації за першим типом сценарію були лише два ядерні елементи 'being/spirit', 'supernatural', найбільш тотожні за змістом, які стають концептуальною основою автохтонної одиниці *Manitou* – 'a spirit; deity'.

Ці ядерні концептуальні елементи в конфігурації з периферійними елементами 'hierarchy', 'worshipped' і латентним елементом 'tribe/people/territory' вербалізуються такими автохтонними запозиченими лексемами: *Gitchi Manitou/Keche Manitou* – 'Great Spirit, the supreme deity of the Crees, Ojibwas, and related tribes, identified by some whites and Christian Indians with God'; *Master*

of Life – ‘Gitchi Manitou, the Christian God’, Wakanda - ‘among certain Plains Indians (as the Assiniboines) the Great Spirit’.

Автохтонні запозичення *powahgen – ‘a spirit, especially an evil spirit’* і *Torngak – ‘a spirit or devil’* вербалізують вищевказані ядерні елементи й периферійний елемент першого рівня ‘good/evil’. Поєднання цих ядерних елементів і периферійного елемента ‘hierarchy’ вербалізовано запозиченою одиницею *Torngarsuk – ‘great spirit; the chief Torngak’*. Ці елементи разом з латентним елементом ‘tribe/people/territory’ вербалізовані запозиченням *Matchi Manitou – ‘the evil spirit of the Algonkian Indians’*. Запозичене найменування божества *Kaila – ‘the supreme nature god of the Eskimos’* вербалізує поєднання ядерних концептуальних елементів ‘being/spirit’, ‘supernatural’, периферійних елементів ‘hierarchy’, ‘worshipped’, ‘nature’ і латентного елемента ‘tribe/people/territory’.

Концептуальну основу запозичених одиниць *Weetigo/Wendigo – ‘a cannibal spirit who inhabits a human heart in the form of a lump of ice’* та *Atti – ‘evil spirit symbolizing cold and death’* становить ядерний елемент ‘being/spirit’, а також поєднання латентних елементів ‘cannibal’, ‘form’, ‘place of living/habitat’ – для першого випадку і периферійного елемента ‘good/evil’ та латентного елемента ‘cold/death’ – для другого запозичення.

Автохтонні запозичення *Sila – ‘the great Goddess, whose spirit controlled the elements, the weather and can bring on storms or hold back winds as she wills’* и *Sedna – ‘feminine nature spirit of being that is in charge of all seals and other sea animals and it is she the hunter must thank or blame for his success or failure’* вербалізують усі ядерні концептуальні елементи (‘being/spirit’, ‘supernatural’, ‘omnipotence’, ‘function/responsibility’). В основі вербалізації першою запозиченою одиницею лежать периферійні елементи ‘male/female’, ‘hierarchy’, ‘worshipped’, а також латентний елемент ‘weather’. Запозичена одиниця *Sedna* вербалізує, окрім ядерних, периферійний концептуальний елемент ‘male/female’, а також латентні елементи ‘tribe/people/territory’, ‘nature’, ‘animals’.

Як показує аналіз, різні конфігурації ядерних, периферійних та латентних елементів стають об’єктом вербалізації автохтонним матеріалом. При цьому вербалізацією охоплено лише 90% загального концептуального простору, а також 9 латентних елементів. Поза процесами вербалізації лишається один концептуальний елемент ‘quality’, взаємопов’язаний певною мірою з іншими периферійними та латентними конститuentами.

Таким чином, застосування когнітивних методик дослідження лексики, а також методів суміжних наук на певних етапах вивчення запозичень дозволяє відтворити хід концептуалізації реальності, що

сприймається інтродукованим етносом, змоделювати процес встановлення кореляції між концептом, що формується, об'єктом цього процесу та лексичною одиницею, запозиченою для номінації цього об'єкта, а також простежити напрями зміни концептуальної і мовної систем етноса-реципієнта.

Література

1. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1956. – 218 с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.
3. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. – Тамбов: Издательство ТГУ им. Г.Р.Державина, 2000. – 123 с.
4. Бытко Н.С. Заимствование как способ адаптации концептуальной и лексической системы английского языка к альтернативной реальности (на материале заимствований из автохтонных языков в канадский и новозеландский варианты): Дис. канд. філол. наук: 10.02.04. – ЗНУ, Запоріжжя, 2008. – 280 с.
5. Бытко Н.С. Методы изучения заимствований в ретроспективе и перспективе // Вісник ЗДУ. Сер. Філологічні науки. – 2005. – № 2. – С. 5-9.
6. Быховец Н.Н. Лексические особенности английского языка Канады. – К.: Наукова думка, 1988. – 150 с.
7. Вайнрайх У. Языковые контакты. – К.: Вища школа, 1979. – 263 с.
8. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти: Проблеми інтерлінгвістики. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1966. – 133 с.
9. Крысин Л.П. Иноязычные слова в современном русском языке. – М.: Наука, 1968. – 207с.
10. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: ИЯ РАН, 1997. – 331 с.
11. Павиленис Р. Язык, смысл, понимание // Язык. Наука. Философия. (Логико-методологический и семиотический анализ). – Вильнюс: АН Литовской ССР, 1986. – С. 240-260.
12. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира / Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В.И.Постовалова, В.Н. Телия, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
13. Скибина В.И. Национально негомогенный язык и лексикографическая практика. – Запорожье: РИП «Видавець», 1996. – 175 с.
14. Скибина В.И., Бытко Н.С. Проблемы изучения заимствований в контексте языковой эволюции // Записки з романо-германської філології: Зб.наук.ст. – Вип.14. – Одеса: «Фенікс», 2003. – С. 159-173.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа “Языки русской культуры”, 1997. – 824 с.
16. Швейцер А.Д. Модели языковой вариативности // Языки мира: проблемы языковой вариативности. – М., 1991. – С. 63-73.
17. Швейцер А.Д. Современная социолінгвістика. Теория, проблемы, методы. – М.: Наука, 1977. – 175 с.

18. A Dictionary of Canadianisms on Historical Principles. / Ed. by W. S. Avis, Ch. Crate. – Toronto: W.J. Gage, 1967. – 927 p.
19. Avis W.S. Writings on Canadian English, 1792-1975. – Toronto : Fitzhenry & Whiteside, 1978. – 153 p.
20. Barber K. [Canadian A - Z of grammar, spelling, & punctuation.](#) – Toronto: Oxford University Press, 2006. – 184 p.
21. Cognitive Linguistics / W. Croft, D. Cruse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 356 p.
22. Gage Canadian Dictionary / Ed. by W.S. Avis, P.D. Drysdale et al. – Toronto: Gage Educational Publishing Company, 1983. – 1313 p.
23. Geeraerts D. Cognitive grammar and the history of lexical semantics // Topics in Cognitive Linguistics / ed. by B. Rudzka-Ostyn – Amsterdam (Philadelphia): John Benjamins Publishing Company, 1988. – P. 647-665.
24. Görlach M. New studies in the history of English. – Heidelberg: Universitaetsverlag C. Winter, 1995. – 264 p.
25. Hock H. Principles on Historic Linguistics. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1991. – 744 p.
26. Hockett F. A Course in Modern Linguistics. – New York: MacMillan Publishing Co., Inc., 1958. – 621 p.
27. Hughes G. A History of English Words. – Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers, 2000. – 430 p.
28. Longman New Universal Dictionary. / Ed. by P. Procter. – Harlow: Longman Group Ltd., 1982. – 1184 p.
29. Roget's Thesaurus of English Words and Phrases / Ed. by G. Davidson. – London: Penguin Books, 2002. – 1232 p.
30. Rosch E. Principles of categorization. // Cognition and categorization. – Hillsdale: L. Erlbaum Associates, 1978. – P.27-48.
31. Sapir Ed. Language. An Introduction to the study of speech. – San Diego, New York, London: Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, 1962. – 242 p.
32. The Canadian Encyclopedia Plus © [Электронный ресурс] Copyright © 1995 by McClelland & Stewart Inc. The Columbia Encyclopedia, Fifth Edition by Columbia University Press. – 1 електрон. опт. диск (CD ROM): цв. 12 см. – Систем. требования: Windows 95/98/2000/NT/XP. – Заголовок с титульного екрана.
33. The Canadian Oxford Dictionary / Ed. by K. Barber. – Toronto: Oxford University Press, 1998. – 1707 p.
34. The Origins and Development of the English Language / T. Pyles, J. Algeo. – New York, Toronto: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1992. – 381p.
35. The Oxford English Dictionary. In 20 Vol. / Ed. by J. Simpson, E. Weiner. – Oxford : Oxford University Press, 1989. - Vol. 1-20.
36. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. – Springfield (Mass.): Merriam-Webster, 1993. – 2662 p.

Запозичення з мов автохтонного населення є одним з ефективних способів адаптації англійської мови до існування на нових територіях поширення. Адаптація розглядається як комплексний поетапний процес, що охоплює сприймання нової реальності, когнітивну переробку результатів сприймання та вербалізацію охоплених концептом сегментів реальності іншомовним матеріалом.

Ключові слова: автохтонний, адаптація, концептуалізація, вербалізація, запозичення, концептуальне поле.

Заимствование слов из языков коренного населения является одним из эффективных способов адаптации языка на новых территориях. Адаптация рассматривается как поэтапный процесс, охватывающий восприятие новой реальности, когнитивную обработку результатов и обработку сегментов реальности целевым языком.

Ключевые слова: автохтонный, адаптация, концептуализация, заимствование, концептуальное поле

Borrowing from autochthonous languages is an effective means of the English language adaptation to the new milieu. Adaptation is understood as a complex dynamic phenomenon within which the holistic apperception of the reality is followed by conceptual processing and further verbalization of the conceptualized segments of the reality.

Key words: autochthonous, adaptation, conceptualization, verbalization, borrowing, conceptual field.